

ФІЛОСОФІЯ І СУМІЖНІ СФЕРИ ДУХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 101.1: 370: 008: 001.8

Едуард Семенюк
Національний лісотехнічний університет України

СЬОГОДЕННЯ: НОВІ ПРІОРИТЕТИ ТА АКЦЕНТИ У ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

© Семенюк Едуард, 2012

Філософія освіти є дуже важливим розділом філософської теорії, оскільки сфера освіти визначає майбутнє суспільства. Велике значення для розвитку сучасної освіти мають антропоцентрична парадигма, екологізація та інформатизація суспільства, формування творчого мислення, концепція навчання впродовж усього життя тощо.

Ключові слова: філософія освіти, антропоцентрична парадигма, екологізація освіти, філософія сталого розвитку, екологічна філософія, інформатизація освіти, формування творчого мислення, навчання впродовж усього життя.

Eduard Semenyuk. Nowadays: the New Priorities and Accents in Philosophy of Education

Philosophy of education is a very important of philosophical theory so long as the sphere of education determines the future of society. Anthropocentric paradeigma, ecologization and informatization of society, forming of the creative thinking, concept of education during one's life-time et cetera are of great importance for the modern education development.

Key words: philosophy of education, anthropocentric paradeigma, ecologization education, sustainable development philosophy, environmental philosophy, informatization of education, forming of the creative thinking, education during one's life-time.

Серед розділів філософської теорії, пов'язаних з конкретними галузями діяльності у суспільстві (таких, як філософія політики, права, науки, техніки, мистецтва), важливе місце вже давно посідає філософія освіти: адже освітянська сфера цілком очевидно належить до тих, що визначають майбутнє соціуму. Розвиток філософії освіти в усі часи у певний спосіб відбиває характер доби, її специфічні особливості.

Нещодавній рубіж тисячоліть змусив громадськість уважніше придивлятися до того, що відбувається у сфері освіти: від цього істотно залежить завтрашній день суспільства. Спроби побачити зміни у філософії освіти пов'язані насамперед зі свідомою орієнтацією на *практику* соціального розвитку [1]. Річ у тому, що бурхливий плін життя людства дедалі очевидніше виносить на його поверхню нові, подекуди навіть несподівані феномени та тенденції. Водночас і те, що, здавалось би, давно стало загальновідомим та звичним, інколи обертається новаторськими пошуками і в результаті абсолютно нетрадиційними наслідками. Так, гуманізація та гуманітаризація освіти викликали до життя *антропоцентричну* парадигму (замість панівної досі *предметоцентричної*): це орієнтація на формування людини, а не просто певної сукупності знань, яку дає система різних навчальних дисциплін.

Сучасні практико-орієнтовані освітні концепції та методики [1] органічно пов'язані з антропоцентричною парадигмою у філософії освіти, а у ширшому соціокультурному контексті – з могутньою традицією гуманізму, детермінованою ще в добу Відродження. І всі новітні нюанси критичного характеру, привнесені, наприклад, постмодернізмом, не можуть здолати непереборну силу гуманістичного світогляду. Людина – цілісна особистість – залишається найвищою його цінністю та орієнтиром. Формування ж людини – це складний і багатогранний процес, який не зводиться до оволодіння певною сукупністю знань, умінь та навичок. В основі цього процесу за самою його сутністю має бути покладене глибоке усвідомлення самоцінності особи. Отже, філософія освіти й педагогіка мають завжди виходити з того, що саме людина є найвищою цінністю в соціумі.

Якщо ця ознака певною мірою є традиційною для світогляду останніх століть, то цього не можна сказати про низку інших пріоритетів сучасної стратегії освіти. Так, важливою прикметою нашої доби стає курс на *екологізацію освіти*, що зумовлено усвідомленням глобального масштабу екологічної кризи, необхідністю сталого розвитку людства, змістом екологічного імперативу сьогодення [6]. Слід зазначити, що при цьому йдеться не лише про вивчення соціальної екології як особливої дисципліни, в якій конкретизується новітній етап розвитку екологічного знання. Рівною мірою мається на увазі поступове наповнення екологічним змістом усіх інших галузей знань, які охоплює освіта. Останнім часом зроблено реальні кроки у напрямі екологізації викладання соціально-гуманітарних дисциплін [2], поглиблюється робота з екологізації навчального процесу у вищій школі загалом. Цього року в Національному лісотехнічному університеті України ведеться підготовка до проведення I Всеукраїнської науково-методичної конференції з екологізації освіти, і це, безперечно, має стати новим імпульсом до посилення процесу екологізації суспільної свідомості загалом.

Цей напрям педагогічної діяльності органічно пов'язаний з втіленням у життя ідей *сталого розвитку* як концептуально ширшого феномена сьогодення: адже відомо, що він не зводиться лише до екологічної площини соціокультурного прогресу людства, вбирає в себе й багато інших важливих аспектів. По суті, ця стратегія оптимізації розвитку людства обіймає усі без винятку значущі сторони життя суспільства. Водночас уся проблематика сталого розвитку буквально пройнята соціоекологічними мотивами, і це, без сумніву, принципово важливий для неї момент [6]. Варто зазначити, що до 2014 р. ООН реалізує 10-річну цільову програму “Освіта для сталого розвитку”, і деякі країни (наприклад, Росія) вже давно видають під такою рубрикою серію підручників та посібників для навчальних закладів. У нас ця робота поки що не набрала такого масштабу, але слід наголосити її потрібність та соціальну важливість. Студенти вищих навчальних закладів (та й учні середньої школи) у наш час повинні мати ґрунтовні знання з проблематики сталого розвитку, і навчально-методична література такого змісту, без сумніву, є необхідною.

В Україні своєрідний прояв екологізації освіти логічно сполучається з роз'ясненням та пропагандою ідей *екологічної економіки* та *Екологічної Конституції Землі* [8, 9]. Ці напрями наукових досліджень, характерні насамперед для школи академіка Ю.Ю. Туниці, прогресують та розгалужуються упродовж багатьох років і є дуже актуальними для поглиблення та збагачення концепції сталого розвитку. Ця проблематика “червоною” ниткою іманентно пов'язана з процесом екологізації суспільної свідомості. Логічним продовженням його у сфері філософського дискурсу є зародження *екологічної філософії* як особливого новітнього розділу (аспекту) вічної теорії буття, як нетрадиційної філософської дисципліни та нового напрямку у сучасній світовій філософії [4, с. 15].

Без перебільшення можна сказати, що екологічна філософія стала закономірним результатом історії людства, особливо її новітнього етапу, суттю якого є рух до сталого розвитку. Враховуючи особливе місце філософії в усій системі людського знання, можна вважати, що зародження екологічної філософії підводить ідеологічну та методологічну базу під процес екологізації освіти. Цей новий розділ філософської теорії також надає імпульс прискоренню детермінації споріднених дисциплін і в інших традиційних галузях науки (передусім це стосується *екологічної психології*). Водночас добре відомо, що психологія завжди становить істотний компонент теоретичного фундаменту педагогіки.

Аналіз засобів екологізації освіти переконує в їх якійсь різноманітності. З одного боку, серед них чимало таких, що беруть початок ще у класичній екології кінця XIX ст., засновником якої був відомий німецький природодослідник Ернст Геккель. Ця дисципліна завжди була і сьогодні залишається суто природничонауковою, біологічною. Об'єктом її вивчення є екосистема, яка поєднує живі організми (біологічні види) з природним довкіллям їх існування та життєдіяльності. Основні поняття, ідеї, принципи, наукові підходи, проблеми та методи цієї дисципліни, безперечно, і надалі залишаються важливими інструментами екологізації освіти. Але, з іншого боку, з часом дедалі більшу роль у цьому процесі відіграють засоби, детерміновані новим, суто сучасним феноменом наукового знання – *соціальною екологією*. Як свідчить вже її назва, вона народилася на перетині екологічного та соціального знання, далеко вийшовши за межі природознавства. Це нетрадиційне відгалуження екологічного знання повною мірою враховує суспільний спосіб життя людини і вже тому принципово не може бути біологічною дисципліною (як класична екологія). Об'єктом вивчення у цій новій дисципліні стають *соціоекосистеми*, але важливе методологічне значення має і те, що вперше в історії екології тут з'являється суб'єкт суспільство, інтегрована система інститутів та зв'язків людей як соціальних істот.

Зрозуміло, що саме з використанням засобів соціальної екології органічно поєднані ідеї екологічної економіки. Вперше за усю історію світової економічної думки з'явилася модель господарювання людини, яка центром уваги економічної теорії робить не отримання максимального прибутку, а збереження природного довкілля. “Вихідним методологічним постулатом цієї унікальної ідеї є необхідність узгодження законів господарювання із законами природи” [8, с. 196]. Цей імператив, певна річ, лежить в основі екологізації, насамперед економічної освіти нашої доби. Але не лише економічної. Крок за кроком пафос екологізації охоплював сферу освіти загалом, увесь її обсяг. Цей процес, звичайно, тісно пов'язаний з концепцією Екологічної Конституції Землі, яка стала логічним продовженням та конкретизацією ідей екологічної економіки у ракурсі суспільно-політичної та загальносоціальної практики.

Загострення глобальних проблем сучасності та формування концепції сталого розвитку істотно сприяли екологізації суспільної свідомості, і саме у цих умовах виразно відчувається конституювання екологічної філософії. Щоправда, семантичні передумови цього процесу можна помітити і раніше, в попередній період розвитку світової філософської думки (варто пригадати, наприклад, принцип “благоговіння перед життям” Альберта Швейцера або “етику землі” Олдо Леопольда). Проте лише на рубежі XX–XXI ст. паростки екологічної філософії стають цілком очевидними [4, с. 16–17]. Вона, природно, стає гранично можливим узагальненням усього кола ідей та дослідницьких напрямків, детермінованих прогресом соціальної екології. На наш погляд, саме з цього часу можна говорити і про поступове посилення імпульсів екологізації освіти.

Ще одну, дуже характерну ознаку сучасної епохи, як відомо, становить поглиблювана інформатизація суспільства, збагачення його інформаційної інфраструктури новітніми засобами та технологіями. Відповідно помітною прикметою суспільного життя останніх десятиліть є *інформатизація освіти*. Сьогодні тривіальними проявами її є, наприклад, включення інформатики (як окремої дисципліни) до навчальних програм різних рівнів та закладів освіти, розгляд уміння працювати на комп'ютері як другої грамотності людини (тобто як загальнообов'язкової ознаки) або розроблення та використання спеціальних комп'ютерних програм з різних навчальних дисциплін та їх тем. Саме комп'ютерні засоби відкрили перспективу *дистанційного навчання*, зробили його принципово можливим (відомо, що у багатьох країнах ця форма вже набула чималого поширення). До наймасштабніших проблем сучасної дидактики належить оптимізація співвідношення у навчальному процесі засобів різних типів інформатики – традиційної (паперової) та новітньої (електронної).

Якщо стратегію інформатизації соціуму розуміти достатньо глибоко, а не зводити лише до інструментального її аспекту (який являє собою тільки поверхню глибинних інформаційних процесів у людській психіці та суспільстві), то така тенденція іманентно поєднується з *інтелектуалізацією соціуму* [3]. Цей бік справи, зрештою, має бути визначальним під час оцінювання ефективності тих чи інших освітніх моделей та їх окремих характеристик. Великого

значення при цьому набуває проблема *інформаційної культури* людини та суспільства, і неперервне її зростання, вдосконалення стає важливим завданням освіти.

Для філософії та педагогіки (так само, до речі, як і для соціально-гуманітарної інформатики) принциповим є розрізнення понять знання та інформації: перше завжди зберігає особистісний сенс, тоді як інформація – це позначення об'єктивованих відомостей про певні факти. На відміну від інформації, яка обов'язково передбачає ту чи іншу форму об'єктивації та матеріалізації (втілення у певному матеріальному носії, сигналі) знання, завжди має ідеальну природу, воно пов'язане зі свідомістю конкретної особи [7, с. 3]. А крім того, істотним є й інший момент. Ці два поняття характеризують процес та результати людського пізнання з різних сторін: знання з гносеологічної, інформація ж – переважно з комунікативної. Адже саме комунікативний аспект людської діяльності детермінує семантику категорії інформації в суспільстві.

Раніше цей вузол питань сутнісно не осмислювався у зв'язку з системою освіти та її функціями. Взагалі, слід відзначити, що розуміння навчання як типового інформаційного процесу зараз (у період поглибленої інформатизації суспільства та просування до параметрів інформаційної цивілізації) відкриває перед педагогікою нові обрії. Велику роль тут відіграють принципи та засоби інформаційного підходу до пізнання дійсності.

В усі часи наріжний камінь педагогіки становить *єдність навчання та виховання*, але ці процеси є істотно відмінними в інформаційному аспекті [7, с. 2]. Навчання – це свідоме засвоєння певної інформації, яка може стати (принаймні, за відомих умов) пусковим імпульсом або кодовим ключем до конкретної діяльності. Оцінкова характеристика цієї діяльності, детермінована аксіологічними орієнтирами особи чи суспільства, тут має самостійне значення, вона не пояснює суті інформаційної природи навчання як такого. Це вже інший аспект проблем педагогіки, пов'язаний з вихованням, тобто виробленням у людини певних особистісних якостей. Якщо навчання спрямоване на формування конкретних знань, умінь та навичок у різних сферах, то виховання покликане забезпечити розвиток визначальних, кардинальних рис особистості. Адже найважливішим завданням соціуму є успішне формування особистості як внутрішньо єдиного, цілісного сплаву бажаних для суспільства психологічних та соціальних якостей індивіда.

Базою освіти в усі часи була світова система науково-технічної інформації, проте особливого значення цей факт набуває в добу науково-технічної революції, коли глобальний інформаційний простір буквально насичений інформацією цього типу. Зокрема, за сучасних умов саме вона найчастіше виступає основою *формування творчого мислення*, евристичного (а не суто репродуктивного) складу розуму, що є особливо важливою метою освітнього процесу: адже суспільство дедалі більше потребує людини, здатної творчо ставитися до будь-якої справи [7, с. 6–8]. Як свідчить увесь досвід людства, творчі прориви інтелекту, інтуїтивні здогадки, імпульси, прозріння розуму (для яких у психології є спеціальний термін – “інсайт”) теж мають необхідні інформаційні передумови, і це означає, що інформаційний підхід має посісти певне місце у системі засобів дослідження проблем евристики.

Помітною педагогічною ідеєю сучасного періоду є *навчання впродовж усього життя*. Справді, в нашу динамічну епоху ефективна діяльність людини тісно пов'язана з тим, що вона має постійно вдосконалювати й поповнювати свої знання, уміння та навички, не обмежуючись освітою, отриманою колись у юнацькі роки. А ця можливість органічно поєднана з розвитком новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (зокрема, з Інтернетом), з поглибленням інформатизації та інтелектуалізації суспільства [10]. Зрештою, і згадане вже дистанційне навчання є дитям саме цієї тенденції. Останні десятиріччя наочно підтверджують іманентний зв'язок сучасних педагогічних технологій з досягненнями науково-технічного прогресу, зокрема, з результатами комп'ютерної революції. В умовах сьогодення гасло “Навчання впродовж усього життя” своєрідно актуалізує вічну людську потребу у нових знаннях та інтересах, в якісному оновленні духовного світу особи.

Філософію з цією проблематикою внутрішньо єднає той факт, що саме проблема людини одвічно перебуває в центрі її зацікавлень, по суті цементуючи усі її напрями, розділи, концепції,

надаючи їм усім нерозривної цілісності. Як відомо, саме з цього випливає суб'єкт-об'єктний, світоглядний характер філософського знання, що становить його важливу специфічну прикмету.

Однією з історично-семантичних домінант нашого часу дедалі наочніше стає поглиблення глобалізації розвитку людства. Цей процес, як свідчить життя, є складним, багатограним, внутрішньо суперечливим. У сфері освіти він позначається, зокрема, і певними загальносвітовими тенденціями, і утворенням *глобального науково-освітнього простору* (що знову змушує згадати про роль новітніх інформаційно-комунікаційних технологій). В освіті Європи проявом саме цих тенденцій є відомий Болонський процес, який дедалі відчутніше втягує в свою орбіту й Україну. У загальносоціальному контексті освіта – одна з основних детермінант глобалізації, а з іншого боку, така галузь, де наочно відбиваються наслідки, результати поглиблення глобалізації як масштабного історичного процесу. На майбутнє можна прогнозувати ще більше посилення обидвох зазначених сторін еволюції людської цивілізації, що повністю відповідає вченню В. Вернадського про ноосферу: адже наука й освіта являють собою дві площини єдиного соціального простору, який є могутнім рушієм ноосфери.

На завершення – ще один істотний момент. Чимале значення для сучасної освіти має відчутне поглиблення в наші дні процесу *інтеграції наукового знання*, різних його сфер та відгалужень. Будучи всезагальною методологією науки, саме філософія приділяє значну увагу проблемі інтеграції у пізнанні світу людиною [5]. Для освітніх технологій істотним є те, що з диференційованих знань в процесі навчання у людини народжуються синтетичні, багатогранні образи складних явищ дійсності. При цьому з розвитком освіти може йтися про дедалі складніші пізнавані феномени. Сьогодні, коли світ людини дедалі більше занурюється у сферу нанотехнологій та віртуальних явищ, цей бік освітніх проблем недооцінювати не можна.

Отже, аналіз переконливо свідчить, що новітній етап розвитку філософії освіти помітно відрізняється від попередніх низкою прикметних ознак. Усі вони більшою чи меншою мірою відображають сутнісні історичні ознаки нашої динамічної доби.

1. Гершунский Б.С. *Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций)* / Б.С. Гершунский. – М.: Интердиалект-плюс, 1997. – 697 с. 2. *Екологізація гуманітарної освіти: зб. наук. ст., матер., док.* – Львів: Апріорі, 2004. – 296 с. (Мін-во освіти і науки України; Укр. держ. лісотехніч. ун-т). 3. Пахомов Ю.Н. *Интеллектуализация общества: концептуальные положения* / Ю. Н. Пахомов, Ю. М. Каныгин, Н. Н. Ермошенко, Г. Й. Калитич, А. М. Грабченко. – Препринт научного доклада (УкрИНТЭИ, УкрАИН). – К: УкрИНТЭИ, 1993. – 32 с. 4. Семенюк Е.П. *Екологічна філософія як закономірний результат історії людства* / Едуард Семенюк // *Філософські пошуки*. – 2009. – Вип. XXXI. – С. 12–21. 5. Семенюк Е. П. *Роль філософії в інтеграції сучасної науки* / Едуард Семенюк // *Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”*. – № 636. *Філософські науки*. – 2009. – С. 9–13. 6. Семенюк Е.П. *Сталий розвиток: необхідність екологізації освіти й виховання* / Едуард Семенюк // *Філософські пошуки*. – 2005. – Вип. XIX. – С. 211–219. 7. Семенюк Э.П. *Научно-техническая информация и образование: поиск новых парадигм* / Э.П. Семенюк // *Научно-техническая информация (М.: ВИНТИ РАН). Сер. 1. Организация и методика информационной работы*. – 1998. – № 1. – С. 1–10. 8. Туниця Ю. Ю. *Екоеконіміка і ринок: подолання суперечностей* / Ю.Ю. Туниця. – К.: Знання, 2006. – 314 [6] с. 9. Туниця Ю. Ю. *Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми*. – Част. I / Юрій Туниця. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 298 с. (Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, Укр. держ. лісотехн. ун-т, Міжнар. ін-т – асоціація регіон, еколог. проблем). 10. Энгельштад К. *Интеллектуальное общество, информационная и коммуникационная технология и обучение в течение жизни* / К. Энгельштад // *Международный форум по информации*. – Т. 26. – 2001. – № 1. – С. 11–14.